

HÜSEYNOVA LALƏ ASLAN QIZI
Azərbaycan Tibb Universiteti
“Xarici dillər” kafedrasının baş müəllimi
S.Vurğun 157.
kuseynovalala@gmail.com

**İNGİLİS DİLİNİN QƏDİM QOHUM DİL ƏLAQƏLƏRİ VƏ ONUN
LÜĞƏT TƏRKİBİNDƏ İŞLƏNƏN QƏRB MƏNŞƏLİ ALINMA SÖZLƏRİN
LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ-
XÜLASƏ**

Tarixi inkişaf prosesində hər bir dil müxtəlif dəyişmələrə məruz qalır. Dəyişmələr dilin ayrı-ayrı

səviyyələrində özünü göstərir. Lakin ilkin dəyişmələr özünü bilavasitə dilin lüğət tərkibində büruzə verir. Dil tarixinin öyrənilməsi dilin mövcud olduğu müxtəlif dövrlərdə onda baş verən dəyişmələrin ümumi mənzərəsini açmağa imkan verir.

Abbasova B. «Söz alma hadisəsinin əsasları» əsərində yazır:” Dilin lüğət tərkibindəki alınmalar həm alınma mənəbəyinə, həm də alınma dövrünə görə fərqləndirilir. Müasir ingilis dilində müxtəlif dillərdən alınmalar vardır. İngilis dilindəki alınmalar beş əsas qrupda birləşdirmək olar:

- 1) **kelt dilindən** alınmalar;
- 2) **latın dilindən** alınmalar (ümumiyyətlə latın alınmalarının üç qatı göstərilir.
- **I qat** bizim eradan əvvəl təsadüf edib bizim eranın VI əsrinə qədər bir dövrü əhatə edir;
- **II qat** V-VI əsrlərə, xristianlığın İngiltərədə yayıldığı dövrə aid edilir;
- **III qat** intibah dövrü ilə əlaqədar XV-XVI əsrlərdə ingilis dilinə keçmiş latın sözləridir.
- 3) **skandinav dillərindən** alınmalar;
- 4) **qədim fransız** (XII-XV əsrlər) və yeni fransız (XVI əsrdən sonra) dilindən alınmalar;
- 5) **başqa dillərdən** (yunan, italyan, holland, ispan, rus, alman, fars və s. alınmalar.

(1.- s. 145-148)

Müasir ingilis dilində alınmalar sayca həm çoxluğu, həm də mənbə müxtəlifliyi ilə seçilir. Bu dildə dünyanın təqribən 50 dilindən alınma sözlər vardır. Bu sözlər müasir ingilis dilinin lüğət tərkibinin, demək olar ki, 70%-ni təşkil edir.

Qeyd olunan alınma sözlər ingilis dilinə müxtəlif dövrlərdə müxtəlif tarixi mərhələlərdə keçmişdir. Hər bir dövr özünə görə tarixi, sosial, iqtisadi, mədəni əlaqələri əhatə edir. Dil elementlərinin qeyri-müntəzəm inkişafı haqqında ümumi qanuna görə dilin daha vacib elementləri təsirə tez məruz qalır. Dildə belə elementlər dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlərdir.

Dilin qrammatikası isə kənar təsirə qarşı davamlıdır. Bu və ya digər dilin təsiri tarixi səbəblərlə- müharibələr, ərazinin işğalı, səyahət, ticarət və s. ilə əlaqədardır. Bütün bu hadisələr dillərarası əlaqələri sürətləndirir. Yeni alınma sözlərin intensivliyinin artması müxtəlif dövrlərdə fərqlidir. Konkret tarixi şəraitdən asılı olaraq alınma sözlərin sayı artır, ya da azalır.

Bir dilin digərinə təsiri dil amili ilə bağlıdır. Qarşılıqlı əlaqədə olan dillərin yaxınlığı, yaxud uzaqlığı bu məsələdə əhəmiyyətli rol oynayır. Yaxın və qohum dillərin bir-birinə təsiri həmişə daha güclü və intensiv olur. Lakin dilin tarixi inkişaf prosesində dillərarası əlaqədə qohum dillər arasındakı əlaqə çox vaxt dominant səviyyədə olmur.

Nəticədə müxtəlif sistemli, yaxud qohum olmayan dillər arasındakı əlaqə ön plana keçir. İngilis dili də müxtəlif dillərlə qarşılıqlı əlaqədə olmuşdur. Bu əlaqələr ingilis dilinə təsir etmiş və bu dildə öz izini saxlamışdır.

Açar sözlər: İngilis dili, dil əlaqələri, lüğət tərkibi, alınma söz, semantika.

Latın dilindəki alınma sözlərin müəyyən hissəsi bu və ya başqa fonetik cildə, qrammatik quruluşda və mənada bir çox dillərdə rast gəldiyindən internasional sözlər cərgəsində yer tutur. Internasional sözlərin əsas hissəsi latın mənşəlidir. Müasir elmlərin çoxunda latın mənşəli olan alınmalara *obligation, constitution, alibi, microscope, modern, laboratory, program, system, socializm, communism, klimatik, radius, tradition* və s. misal ola bilər.

Haugen. "The analysis of linguistic borrowings." kitabında qeyd edir: VII əsrdə skandinavların Britaniya adalarına hücumları artmış və 1017-ci ildə İngiltərə Danimarka krallığına tabe edilir. Bu dövrdə həm Danimarka, həm də ingilis xalqları ictimai və iqtisadi cəhətdən eyni səviyyədə idilər. Onların dilləri də qohum dillər ailəsinə mənsub idi". (2.p.18-20)

Skandinav dillərindən qədim ingilis dilinə keçən sözlər mənşəcə dilin özünə aid sözləri sıxışdıraraq sıradan çıxarmış, bəzi sözlər isə semantik dəyişmələrə uğramışdır. Danimarka və ingilis dillərinin yaxınlığı semantik alınmaların sayının daha çox artmasına eləcə də onların semantik dəyişməyə məruz qalmasına səbəb olmuşdur.

Fransızcadan ingilis dilinə olduqca çox söz keçmişdir. Onların müəyyən hissəsi mürəkkəb sözdüzəltmə quruluşlu olmuşdur. Bununla da, fransız dili ingilis dilinin sözdüzəltmə sistemində güclü təsir göstərmişdir. Fransız dilinə məxsus alınmaların tərkibindəki sözdüzəldici ünsürlər sonradan ingilis dilində istifadə edilmişdir. Məsələn, *accestable-yolverilən* sözündən –able-, *difference, excellence, evidence* tipli sözlərdən –ence- ünsürlərinin ingilis dilinin sözdüzəltmə sistemində tətbiqini tapmışdır

Fransız sözlərinin ingilis dilinə keçməsi prosesi müasir dövrdə də davam edir.

Yəni keçən sözlər siyasət, idman və asudə vaxtın təşkili sahələrinə aid olur. Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibinin üçdə biri roman mənşəli olmasına baxmayaraq bu dil german dili kimi özünəməxsusluğunu saxlamışdır.

Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н . Лексикология английского языка kitabında müəlliflər əsaslı şəkildə yazırlar ki, "Fransız dili vasitəsilə ingilis dilinə keçmiş latın sözləri də az deyildir. Bu dil xarici amillərlə bağlı olmuşdur.

Məlumdur ki, XIII əsrin sonlarında və XV əsrin əvvəllərində İngiltərədə kapitalist istehsal üsulu inkişaf etməyə başlayır. Bu dövr ölkədə ingilis dilinin milli dil səviyyəsinə qaldırılması ilə də seçilir. İntibah dövründə yeni ingilis dili formalaşır. Dövrün elmi və bədii əsərləri yalnız ingilis dilində qələmə alınır. Lakin intibah dövrü antik mədəniyyətə pozitiv münasibəti ilə diqqəti cəlb edir. Ona görə də yeni ingilis dilinə latın, yunan dillərindən sözlər keçməyə başlayır. İngilis dilində olan latın alınmalarının üçüncü layı məhz bu dövrdə bağlıdır.

Lakin bu alınmalar artıq şifahi nitqə, danışıq dili ilə deyil, yazılı dillə keçir. İngilis dilində fəlsəfə, hüquq, tibb terminologiyası da məhz bu cür alınmalar əsasında formalaşmışdır. Yazılı dilə keçən sözlər daha çox terminoloji səciyyəli olmuş, abstrakt anlayışları bildirmişdir.

Məsələn, *basis, area, crisis, idea, ratio, stimulus*. Eyni zamanda fel və sifətlərin də ingilis dilinə keçməsi qeydə alınır. *Operate, cultivate, educate, admit, permit, affect, senior, junior, minor, interior, exterior* və s. (4.s166-169).

Yunan dilindən alınmış sözlər və sözdüzəltmə vasitələri dünyanın bir çox dillərində, o cümlədən ingilis dilində terminoloji leksikada geniş istifadə olunur, onlar internasional səciyyə daşıyır. İngilis dilindəki latın alınmalarının böyük əksəriyyəti birbaşa deyil, fransız dili vasitəsilə alınmalardır.

XV-XVI əsrlərdə ingilis dilinə latın və yunan dillərindən başqa italyan, ispan və holland dillərindən xeyli söz keçmişdir. Lakin bu dillərdən alınmış sözlər sayca azdır və onlar mədəni, eləcə də ticarət əlaqələrinin nəticəsidir.

XVII əsrin ortalarında ingilis-fransız dil əlaqələri yenidən güclənmişdir. Bu dövr İngilis dili üçün yeni fransız alınmaları ilə səciyyəvidir. Sonralar XIX əsrdə fransız dilindən daha çox texniki terminlər alınmışdır.

İngilis dilinin özünün çoxəsrlik tarixində bir çox dillərlə qarşılıqlı əlaqədə olmuş Həmin dillərdən söz almışdır. Alınma sözlərin dildə artması çoxlu dubletlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. **Dilə yeni söz alınmasının əsas səbəbləri dilin leksikasında baş verən bir sıra yenilikləri və dil sistemlərində bir çox dəyişmələri doğuran səbəblərə uyğun gəlir.**

Bu alınmalar Romalıların quruculuq və tikinti işləri ilə əlaqədar işlətdikləri sözlərdir. Məsələn: street (Latın *strata vita*), port (Latın *piper*), vvall (Latın *vallum*), camp (Latın *campus*), etc. Coğrafi yer adlarından isə, müasir ingilis dilinə

chester (Latin castrum), sonluğuilə bitən adlar məhz bu dövrdə alınmışdır. Məsələn:Manchester,Gloucester,Lancaster,etc.

Latin dilindən resipirent dil olaraq İngilis dilinə keçmiş sözlərin ikinci səviyyəsini bütün ingilislərin xristianlığı qəbul etdiyi bir dövrdə,yəni VI-VII əsrlərdə alınmış sözlər yaradır.Dilə yeni idea və anlayışların gəlməsi məhz bu dövrdə dilə yeni sözlərin keçməsi də səbəb olmuşdur.Bu tip alınmalara aşağıdakılar daxildir: angel,bishop,candle,monk,priest,saint, etc Qalperin Latin mənşəli alınmaların bu səviyyəsini aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. Ev təsərrüfatında işlənən əşyaları ifadə edən sözlər: anchor (Latin ancora),box (Latin buxus),butter (Latin butyrum),chalk (Latin calcum),dish (Latin discus),kettle (Latin catillus), etc.

2. Geyim əşyaları ifadə edən sözlər:cap (Latin cappa), sock (Latin soccus), etc.

3. Uzunluq və çəki vahidlərinin ifadə edən sözlər:circle (Latin circulus),mile (Latin millia),pound (Latin pondo),inch(Latin incia), etc.

4. Heyvan,quş və balıq adları bildirən sözlər: (Latin asinus),camel (Latin camelus),peacock (Latin pavo),turtle (Latin turtur), etc Xüsusi adları nəzərə almasaq , bu dövrdə ingilis dilinə Latin dilindən təxminən 400-450 söz daxil olmuşdur.

Bu cür alınmalara aşağıdakıları aid etmək olar:lexicon, myth, petal,

sympaty,etc. Bu dövrdə həmçinin klassik Latin dili vasitəsilə athlete, drama, gymnastics; fransız.dili vasitəsilə astronomy, dialect, geograpy, geometry, idiom, theatre, tragedy, etc. kimi sözlər də ingilis dilinə daxil oldu.hər hansı bir dildə yunan elementlərinin nə dərəcədə geniş yayıldığını anlamaq üçün hər hansısa bir elm sahəsinin hətta müəyyən qolunda bu dildən alınmış sözlərin hansı tezlikdə işləndiyini müşahidə etmək kifayətdir.Aşağıdakı söz və terminləri ingilis dilçiliyi yunan dilinə borcludur;

Məs:analysis, antonym, archaism, chorus, democracy, dialogue, epilogue, etymology, euphemism, neologism, epos, gymnastics, homonym, hyperbole, lexicology, metaphor, metonymy, polysemy, physics, philology, philosophy, rhythm, synonym, scheme, scene, tragedy, prologue, etc.

Məlumdur ki,german tayfaları anqlar, sakslar,yutlar V əsrdə Britaniya adalarına yürüş edərkən yerli xalqla – kelt tayfaları ilə qarşılaşdılar.. Bu prosesin davamlı surətdə inkişafı aşağıdakı üç istiqamətdə nəticələndi:

1)skandinavizmlər anglo-sakson mənşəli sözləri lügət tərkibində sixişdirib çıxardı:

2)skandinavizmlər anglo-sakson mənşəli sözlərin rəqabətinə davam gətirə bilmədi:

Buna görə də bu dildən ingilis dilinə keçən sözlər əsasən gündəlik həyatda işlənən sözlərdir.

Коробкова М. Немецкие заимствование в английском языке. Москва, 1996.Мüəllif öz əsərində yazır:” Детектор радиоqəbulediciyə daxil olan yüksək

səviyyəli tezlik rəqsinin aşağı səviyyəli tezlik rəqsinə çevrilmə prosesini yaradan texniki detala-hissəyə deyilir. Həmin termindən də sonralar «**detektorlu radioqəbuledici**» termin-söz birləşməsi meydana gəlmişdir. Həmin termin-söz birləşməsi dilimizdə heç də alınma söz olmayıb, dilimizin öz daxili imkanları hesabına morfo-semantik yolla yaranan termin hesab olunur. Bunun da törəmələri sonralar «**detektiv roman**», «**detektiv film**» termin-söz birləşmələri olmuşdur.

Avtostarda - alınma söz olub, xüsusi inşa olunan, heç bir başqa yolla qovuşmayan avtomagistrala deyilir. Avtostradalar müasir kapitalist ölkələrində iri inhisarçılar tərəfindən inşa olunub və orada avtomobillə gediş-gəliş üçün yola deyilir. Bu söz italyan dilinə mənsub olub, mənşə etibarilə «avto» - yunan, «strada» isə italyan dilinə aiddir.

«Konveyer» - ingilis dili mənşəli termin olub, (conveyer) texniki xarakteristikası istehsalatda məhsulun dayanmadan istehsal olunması üçün istifadə olunan aparatdır. Termin rus dilində 30-cu illərdə işlənməsinə baxmayaraq dilimizə, əsasən, müharibə illərindən sonra daxil olmuş və 60-cı illərdən sonra isə geniş vüsət almışdır. (1-s.244) Bu sözün törənməsi olaraq, dilimizdə bir çox termin - söz birləşmələri yaranmışdır. Məsələn, «konveyer üsulu», «konveyer istehsalı», «konveyerçi» və s. «Konveyer» - durmadan, fasiləsiz istehsalı yaradan kompleks texniki avadanlığı, aparatı ifadə edir.

«Konverter» - sırf alınma söz olub, ancaq mütəxəssislər tərəfindən başa düşülən, dar dairədə işlənən sözdür. Bu söz mənşə etibarilə ingilis dilinə mənsub olub, 50-ci illərdən sonra dilimizdə işlənməyə başlanmışdır. Texniki xarakteristikası ərinmiş dəmirdən polad ərintisi üçün «fırlanan peç»ə deyilir. Bu sözün daha bir texniki mənası - elektrik gərginliyin daşıyıcısı mənasında çıxış edir.

«Konteyner» - bu söz mənşəcə ingilis dilinə mənsub olub, mənası - xüsusi yük daşımaq üçün hazırlanmış böyük taxta və ya dəmir yeşiklərə deyilir. Uzaq yerlərə göndərilən mallar konteyner vasitəsilə qatarla yollanır.

«Spidometr» - mənşə etibarilə ingilis dilinə mənsub olub. (speedometre) <speed> - «sürət» və yunan mənşəli (metre) birləşməsindən əmələ gəlmişdir. «Spidometr» rus dili vasitəsilə dilimizə daxil olmuş və avtomobilin məsafəyə görə hərəkət ə sürətini bildirir. Bununla əlaqədar olaraq, gərginliyi ölçmək üçün «ampmetr», «voltmetr» və bu yaxınlarda yeni yaranmış «taksometr» sözləri də bu qəbildəndir.

Beləliklə, aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, ingilis dilinin lügət tərkibi sözlərin mənşəinə görə müxtəliflik təşkil edir. İngilis dili öz tarixi inkişaf prosesində külli miqdarda alınma söz qəbul etsə də, bu dil öz xarakterik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Abbasova B. Söz alma hadisəsinin əsasları. Bakı, 1995. səh:145-148.
2. Haugen. The analysis of linguistic borrowings. New York, 1956. page:18-20.

3. Galperin I.R. Stylistic. Moscow: Higher School, 1997. page:123-140

4. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка. с.166-169.

Л.КУСЕЙНОВА

**ДРЕВНИЕ АНГЛИЙСКИЕ ЯЗЫКОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ЕГО
СЛОВАРНОГО СОСТАВЕ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ЗАИМСТВОВАННЫХ
СЛОВ ЗАПАДНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ЕГО ЛЕКСИКО-
СЕМАНТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ**

Резюме

В данной статье рассматривается появление заимствованных слов в английском языке с исторической точки зрения. Известно, что основная причина для заимствования новых слов – это появление новых понятий в словарном запасе языка. В принятии нового понятия для создания новых

В VII веке нападения скандинавов на Британские острова усилились, а в 1017 г. Англия подчиняется Королевству Дании.

В этот период и датский, и британский народы находились в равном положении в социальном и экономическом отношении. Их язык также принадлежал к семье родственных языков.

Слова от скандинавского до древнеанглийского принадлежат самому языку. в нем вытеснены слова, а некоторые слова претерпели семантические изменения

Определенная часть заимствованных слов в латинском языке входит в ряд интернациональных слов, так как встречается во многих языках в том или ином фонетическом объеме, грамматической структуре и значении. Большинство международных слов имеют латинское происхождение.

В большинстве современных наук к заимствованиям латинского происхождения относятся обязательство, конституция, алиби, микроскоп, модерн, лаборатория, программа, система, социализм, коммунизм, климатик, radius, традиция и т. д. может быть примером.

Ключевые слова: английский язык, языковые связи, лексика, заимствованные слова, семантика

L.Kuseynova
ANCIENT ENGLISH LANGUAGE RELATIONS AND ITS
VOCABULARY LEXICO-SEMANTIC OF WESTERN ORIGIN WORDS
USED IN ITS CONTENT

Summary

The given article speaks about the relative connection of ancient English and borrowed words from Scandinavian and other western-European languages used in its vocabulary content. In the 7th century,

Scandinavian attacks on the British Isles increased, and in 1017 England is subject to the Kingdom of Denmark. During this period, both the Danish and British peoples were on an equal footing socially and economically. Their language also belonged to the family of related languages.

Words from Scandinavian to Old English belong to the language itself it has suppressed words, and some words have undergone semantic changes.

A certain part of borrowed words in the Latin language is included in the number of international words, as it is found in many languages in one or another phonetic volume, grammatical structure and meaning.

Most international words are of Latin origin. In most modern sciences, borrowings of Latin origin include obligation, constitution, alibi, microscope, modern, laboratory, program, system, socialism, communism, climate, radius, tradition, etc. d. can be an example.

Key words: English, language relations, vocabulary, derivation, semantics.

RƏYÇİ: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nuriyyə Rzayeva